

Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer

Ertan ÖZENSEL, Uzm.

Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Atıf/©– Özensel, E. (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 217-239

Özet– Değerler pozitivist anlayışın etkisinde uzun yıllar salt bireysel gerçekliği ifade ettiği ve öznel bir karaktere sahip olduğu gerekçesi ile sosyolojik incelemelerin kapsamı dışında tutuldu. Fakat son yıllarda “değer” konusu sosyolojinin temel inceleme alanı içine girdi. Bilindiği gibi toplumsal yapıyı oluşturan temel toplumsal kurumların tümü kendine ait değerler içermektedir. Ayrıca bir toplumdaki değerlerin kaynağı kişinin dışındadır ve kişi bunları kontrol edemez. Bir toplumdaki bireyler çeşitli ideallere, inançlara sahip olmasalardı o toplumda çeşitli normların oluşması da mümkün olamayacaktı. Bunun yanında değerler, hiçbir zaman kendi başlarına bir bilişsel kategori oluşturmazlar ve bunlar başka alanlardaki değerlerle ilişkilidirler. Çoğu kez de değerler kişilerin davranışlarında birer bağımsız değişken rolü oynarlar. Bir fakire yardım eden kişinin durumuna baktığımızda, kişi bunu sadece dinî bir görev olarak yapmayabilir. Aynı zamanda bu davranış o kişinin insanî değerleri konusunda da bize bilgi verir. Makalede değer kavramı, sosyoloji literatürü temelinden hareketle, yaklaşımlar ve süreç içerisinde geçirdiği dönemeçler tanıtılıp değerlendirilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler– Değer, Toplumsal Değer, Değer Değişimi, Değer Çatışması, Toplumsal Rol.

Değer kavramının, anlamını felsefeye borçlu olduğu bilinmektedir. Alman metafizikçi W. Windelband, felsefeyi genel olarak bir “değer felsefesi” olarak görür ve tarihsel olayların yasalaştırılmayacağını, ancak değerlendirilebileceğini savunur. Ona göre, yapılabilecek değerlendirme de ancak insana göre olabilir. Zaten her yeni çağ, bir önceki çağın değerlerinden kurtulmak için yapılan bir mücadeleden ibarettir. Bu anlamda da insan hayatı, sürekli bir değerler hayatının mücadelesidir. Günümüzdeki değerle ilgili felsefi tartışmaların temelini 1890’lı yıllarda atıldığını söyleyebiliriz. Nietzsche, Scheler, Dupreel, Le Senne ve Polin gibi düşünürlerce de değer önemli sayılmış ve felsefelerinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu düşünürlerin felsefelerinde salt değer, kendisinden çok, değer yargıları ve kuramları düzeyindeki konumu itibariyle ön plândadır. Nitekim Nietzsche, değerleri yaratanın ve değerleri koyanın insan olduğunu söyler. Kant’a göre de değer, öznenin tabiatının nesnelere zorla kabul ettirdiği bir zorluktan doğar. Bilginin değeri onun konusuna uygunluğu ile değil bizim için bir bilgi olmasını sağlayan öznel koşullarla gerçekleşmiştir. N. Hartmann da değerlerin kendi başına var olduğunu, bunları insanın keşfettiğini ileri sürer.

*Değerlerin, tüm felsefe tarihi boyunca öznelci ve nesnelci bakış açılarına göre farklı sınıflamalara tâbi tutulduğu görülür: (i) Hazcı (hedonist) değerler (olumlu: haz; olumsuz: acı), (ii) Bilişsel değerler veya bilgi değerleri (olumlu: doğru; olumsuz: yanlış), (iii) Ahlâkî değerler (olumlu: iyi; olumsuz: kötü), (iv) Estetik değerler (olumlu: güzel; olumsuz: çirkin), (v) Dinsel değerler (olumlu: sevap; olumsuz: günah) (Özlem, 2002). Bu yazıda tartışacağımız konu, felsefe tarihindeki değer tartışmalarını kapsama-
dığından felsefi değerler üzerinde fazla durulmamıştır.*

Sosyoloji ve Değer

Sosyoloji tarihine baktığımızda, sosyologlar arasında çok az konu, değerler kadar tartışılmıştır. Çünkü bilimsel pozitivist perspektifte, değerlerin hiçbir nesnel gerçekliğe sahip olmadığı, bireylerin kişisel değerleri ile ilgilenmeksizin incelenemeyeceği; ancak öznel bir yaklaşım olarak ele alınabileceği anlayışı hâkimdir. Nitekim pozitivistin temel tezi, bilimsel nesnellüğün, ancak değerlerden bağımsız ve yansız olmakla sağlanabilece-

ğidir. Pozitivizme göre değer yargılarına baş vurmak, öznelliğe hatta keyfiliğe yol açmaktır. Bilim, bilimsel araştırmaların her aşamasında kişisel eğilim, tavır, kanaat, önyargı, dinsel ve metafiziksel inançlardan bağımsız olmayı gerekli kılar. Bu bağımsızlık sadece doğa bilimlerinde değil sosyal bilimlerde de araştırma yapmanın ön koşuludur. Böylesi pozitivist bir anlayış, uzun süre klâsik sosyal bilimcilerin değerleri incelemekten uzak durmalarına neden olmuştur. Pozitivist yaklaşıma karşı çıkan tarihselci anlayışın savunucularına göre ise; insanı, tarihi ve toplumu konu edinecek olan bilimler, objelerin tekliği, tekrarlanamazlığı, bir defalığı ve özgüllüğü sebebiyle asla kural koyucu (nomotetik) çalışamazlar. Onlara göre “insan, tarih, toplum, kültür dünyası esasen bir tekiler dünyası”dır; her toplum her kültür bu tekliği içerisinde ele alınmalıdır; bu kültürel dünya, yasalarla açıklanacak bir dünya olmayıp, anlamaya/yorumlamaya konu edilecek bir dünyadır (Özlem, 1998).

Toplumsal yapıyı teşkil eden temel toplumsal kurumların tümünün kendine ait değerler içerdiği de bilinmektedir. Sözgelimi, toplumun en temel kurumu olan “aile”, eğitim, din gibi toplumsal kurumların ve bu kurumların değerlerinin benimsenmesinde, yaygınlaştırılmasında, yaşatılmasında yani bir sonraki kuşağa aktarılmasında önemli roller üstlenir. Ayrıca, bilindiği gibi bir toplumda değerlerin ifade edildiği temel mekanizmalar, kişinin üstlendiği sosyal rollerdir. Bu roller de, toplumun tabakalaşma sistemi ile sosyal yapıyı oluşturan sosyal süreçlerle yakından ilişkilidir. Yine bir toplumdaki iyi-kötünün belirlenmesi, ideal düşünme ve davranma yollarının tamamı değerler tarafından oluşturulur. Böylece, toplumdaki sosyal kontrol mekanizmalarının ve ödüllendirme araçlarının değer kaynaklı oldukları görülür.

Diğer yandan bir toplumdaki değerlerin kaynağı, toplumsal varlık/kişinin dışındadır. Kişiler bunları kontrol edemezler; çünkü bunlar, kişinin kontrol edemeyeceği çoklukta ve farklılıktadırlar. Geleneksel toplumların bir çoğunda kişinin sahip olduğu toplumsal saygınlığın kaynağı ailedir. Fakat bu saygınlık sadece aile ile de sınırlandırılmaz. Soy, kahramanlık gibi birçok unsur da bu saygınlığı kişiye sağlayabilir. Modern toplumlarda ise ailenin dışında toplumsal saygınlık kazandıran çeşitli mekanizmaların sayısı artmıştır. Eğitim ve mesleğe ilâveten inanç ve idealler bu saygınlığı sağlayan unsurların başında gelmektedir. Eğer bir toplumdaki

bireyler güçlü inançlara ve belirlenmiş ideallere sahip olmasalardı, o takdirde hangi davranışın ölçülebileceğine dair normlar da muhtemelen olmayacaktı.

Değerler, toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren en önemli ölçütlerdir. Bu yüzden ki, toplumsal kişi ve bu kişinin davranış örüntüleri sosyolojik incelemelerin başlangıç noktasını oluştururlar. Kültürel öğeleri göz ardı eden her model ve yaklaşım, yaşanmakta olan toplumsal süreçleri açıklamaktan uzak olacaktır. Bir diğer anlatımla, ekonomik, siyasî ya da toplumsal bir probleme getirilen makro düzeydeki yapısal değişkenlere göre ayarlanmış bir model önerisi, bu modelin objesi olan toplumsal kişilerin rasyonel tercihlerinin hangi kültürel bağlamda ortaya konulduğunu göstermeyecekti. Bir olgunun içinde yer aldığı kültürel çerçeveye ve bu çerçevedeki inançlar, değerler, normlar ve tutumlar anlaşılmasından sadece makro düzeyde yapısal değişkenlerle yapılan açıklamalar yeterli hatta mümkün de olamayacaktır. Bu noktada Max Weber'i hatırlamamak mümkün değildir (Weber, 1985). Onun "Protestan etiğinin yarattığı bir çalışma ahlâkı sonucunda, insanların büyük bir başarıya güdüsü ile hareket ederek modern kapitalizmin Luther ve Calvin mezheplerinin yaygın olduğu yerlerde ortaya çıktığı" hipotezi, sanayi toplumunun oluşmasında değerlerin oynadığı role işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

Weber, Protestan ahlâkında, kapitalizmin gelişimi ile Batı'da ortaya çıkan yeni tip bir hayat tarzı arasındaki yaklaşmayı ortaya koyar. Ona göre, Protestan hareketinin –bilhassa Kalvinist kollarının– özelliği olan Tanrı takdiri anlayışı, inananların zihninde kendi kurtuluşlarına ilişkin bir endişe yaratıyordu. Kalvinistler, kaderciliğe teslim olmak yerine, bir seçimi karakterize edebilecek bir hayat biçimini –düzenli ve mazbut bir hayatı, mesleğe (beruff) adanmışlığı ve eğlenceden, lüksten ve zevkten uzak bir hayatı– yaşayarak, dinsel kurtuluşlarını teminat altına almaya çalıştılar. Weber'e göre, bu tür bir hayat tarzı, hızlı sermaye birikimine, rasyonel davranışa ve iş hayatında başarıya azmine yönelimliydi. Sonuçta, bu değerler, Kalvinistler arasında, hayli derin bir biçimde yavaş yavaş yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Kalvinizm, taşıdığı "iş paradoksu" neticesinde sekülerleşmeye de olanak tanımıştır. Şüphesiz Weber, bu açıklamamı tamamlamak için değerlerin dışında başka etkenleri de göster-

miştir: profesyonel bir bürokrasiye dayanan modern ulus devletin ortaya çıkışı; bilimde ilerleme; rasyonel ruhun zaferi (Landes, 1995).

Fakat bu yalnızca Protestanlığa özgü bir durum değildir. Weber'in Protestanlığa atfettiği bir çok şey Yahudiliğe de atfedilebilir. Avrupa Yahudiliği büyük oranda kentli ve bazı açılardan da modern görünüşlüydü; ama Avrupa'ya dönüştürememişlerdir. Çünkü Yahudilik Avrupa'da marjinal bir pozisyona sahipti. Protestanlığın en önemli etkisi, sanayi öncesi pek çok toplumda geçerli olan başarıyı engelleyen dinsel normlar bütününe yerine ekonomik başarıya yol açan normları koymasındadır (Inglehart, 1997). Aktay da (1999) Protestan ahlâkına kapitalizmin gelişiminde atfedilen münhasır rolü, sosyolojinin diğer öncü isimlerinden Werner Sombart'a ve Eric Hobsbawm'a atıfta bulunarak, Yahudiliğe veya Mafyatik örgütlenmeler, kara para, diasporik grup dayanışmaları gibi başka bazı etkenlere kıyasla abartılı gösteren bir çözümleme yapıyor.

Weber'in çalışmalarının tamamına yayılmış “geleneksel bir teorik perspektif” (Schroeder, 1991: 9) olmasa da, o şu üç temel konuyu kendi sosyolojisinin merkezine yerleştirmiştir: (i) Dinî fikirlerin ekonomik davranışa etkisini araştırmak, (ii) sosyal tabakalaşma ile dinî fikirler arasındaki ilişki, (iii) Batı kültürünün kendine özgü özelliklerini tespit etmek ve açıklamak (Bendix, 1962). Bu noktalar toplumsal grupların sosyal statüsü ile onların taşıdıkları sosyal değerler arasındaki dinamik ilişkiyle ilgilidir. Böylelikle Weber, sosyoloji tarihinde değerlerin toplumsal bir olgu olarak ele alınmasının yolunu açan bir öncü olarak görülebilir.

Durkheim'a göre de sosyolojinin hedefi, doğa bilimsel yasaların nesnel konumunun ayınına sahip olan ilkeleri formüle etmektir. Sosyoloji de dahil olmak üzere, her bilim, toplumsal olgularda gözlenen düzenlilikler üzerine kurulu serinkanlı genellemelerden geçerek, yavaş yavaş ve dikkatlice ilerler (Giddens, 1990). Durkheim, çalışmalarından biri olan İntihar: Toplumbilimsel bir inceleme'de (1992), toplumsal yapı ile değerler arasındaki etkileşim hakkında oldukça güçlü ve mevcut verilere uygun bir teoriyi “intihar” olgusu bağlamında tartışır. Durkheim bu çalışmasında toplumsal uyumsuzluk (anomie) dönemlerinde intihar oranlarında bir artış yaşandığını gözlemler. Bu tür dönemler, genellikle toplumal değerler hakkında bir karmaşanın yaşandığı ve değerlerin anlam içe-

riklerinin kişilere göre izafileşip belirsizleştiği dönemlerdir. Değerler simgesel olarak toplumda bireylerin tutunacakları kulplar ve toplumsal yapıyı ayakta tutan direklerin vazifesini görürler. Anomi dönemleri ise toplumsal yapının çözüldüğü dönemlerdir. Böylelikle Durkheim, toplumsal yapı, kurumlar ve değerler arasındaki uyumun önemini ortaya koymaya çalışır.

Bütün bunlar, değerlerin mutlak değişmezliğine vurgu yapmaz. Hiçbir zaman değerlerin durağanlığından söz edilemez. Çünkü eş zamanlı olarak var olan iki farklı toplumda kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıklardan dolayı farklı değer yargılarının varlığı da bilinmektedir. Yine bir toplumda hızlı toplumsal değişme, toplumun farklı katmanlarında yer alan mevcut değerlerin farklılaşmasına da yol açabilmektedir.

Herhangi bir toplum yapısının analiz edilebilmesi için, o toplumsal yapıdaki kurumların, süreçlerin ve rollerin bilinmesi gerekir. Bu kurum, süreç ve rollerin sosyal aktörler tarafından anlamlandırılmaları da bilindiği gibi değerler aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Bu nedendir ki, herhangi bir toplum yapısının analizine katkıda bulunacak en önemli unsur, o toplumun sahip olduğu değer yargılarının tespiti olacaktır. Böylece, o toplumun yapı ve işlevlerine ilişkin ileriye yönelik projeksiyonların yapılabilmesi de mümkün olabilecektir. Bu anlamda da değer araştırmaları sosyoloji açısından önemli bir yere sahiptir.

Toplumsal Değerler ve Değerlerin Mahiyeti

Yukarıda belirttiğimiz gibi değerleri uzun süre incelemekten kaçınan sosyologlar değerlerin, hiçbir sosyal gerçekliğe sahip olmadığını, bilimsel açıdan ele alınamayacaklarını, öznel ve ahlâkî kriterlerle incelenebileceklerini savunmuşlardır. Fakat özellikle Weber'in "verstehende" (anlayıcı) sosyolojisinin ve Protestan ahlâkî tezinin etkisiyle değerlerin önemli bir sosyal olgu olduğu, bilimsel analiz ve incelemeye tâbi tutulabileceği fikri iyice güçlenmiştir. Özellikle son yıllarda toplumsal değer araştırmaları sosyolojinin önemli bir inceleme alanı hâline dönüşmüştür. 1960'lı yıllardan itibaren hem nitelik hem de nicelik olarak toplumsal değer araştırmalarında önemli bir artışın olduğu gözlenebilir. Bu çalışmalar arasında Rokeach (1968, 1973, 1979), Schwartz ve Bilsky (1987; 1990),

Schwartz (1992), Inglehart (1976; 1977; 1979; 1982; 1997), Flanagan (1982; 1979), Allport ve Vernon (1931), Williams (1968), Kluckhohn (1951) ve Braithwaite ve Law (1985) sayılabilir.

Rokeach, Williams ve Kluckhohn'un değer kavramının merkezîliğini iddia eden yaklaşımlarını benimseyen Schwartz'a göre değerler insanların kendileri de dahil olmak üzere insanları ve olayları değerlendirmek, eylemlerini seçmek ve meşrulaştırmak için kullandıkları ölçütlerdir. Schwartz (1992), makalesinde bağlamların geniş çeşitliliği içerisinde değerlerin önemini ve merkezîliğini bulgulamaya yönelik geniş ölçekli bir projeyi tartışır. Bu proje, değerler hakkındaki şu üç esaslı soruyu konu edinir: (i) Bireylerin değer öncelikleri onların toplumsal davranışlarını nasıl etkilemektedir? Bireylerin toplumsal yapıdaki ortaklaşa konuları (eğitimi, yaşları, cinsiyetleri, meslekleri vb.) dolayısıyla sahip oldukları ortak tecrübe onların değer önceliklerini nasıl etkiler? Bunun yanı sıra bireylerin biricik yaşantıları (travmalar, aile içi ilişkileri, göç vb.) bu öncelikleri değiştirmekte midir? (ii) Bireylerin inandığı değer öncelikleri onların davranışsal yöntemlerini ve tercihlerini nasıl etkilemektedir? Başka bir deyişle, değer öncelikleri politik, dinî, çevresel ve diğer alanlardaki ideolojilerini, tutumlarını ve eylemlerini nasıl etkilemektedir? (iii) Araştırmanın cevaplamayı hedeflediği üçüncü ve en önemli soru ise değer önceliklerindeki uluslararası ve kültürler arası farklılıkların neler olduğu, onların sebep ve sorunlarının nasıl tanımlanacağıdır.

Schwartz ve Bilsky, bu sorular doğrultusunda (Schwartz & Bilsky, 1987; 1990) yedi ülkede toplanan verilerle test ettikleri beşerî değerlerin evrensel içeriği ve yapısıyla ilgili teoriyi bu kez yirmi ülkeden toplanan kırk örnekleme gözden geçirir ve geliştirir.

Inglehart (1997), kırk üç ülkede sürdürülen ve dünya nüfusunun % 70'ini temsil eden bir örneklemin değerleri ve insanları hakkındaki muazzam bir veri kümesini analiz etmektedir. Bu veriler, kültürel, ekonomik ve politik değişkenlerin çok yakından birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Inglehart, çalışmasında kullandığı modernleşme ve postmodernleşme kavramlarını şu iki varsayıma dayandırır: (i) Farklı kültürel öğeler birbirini tutan, tutarlı bir örüntüde bir araya gelir. (ii) Toplumda birbirini tutan kültürel örüntüler vardır ve bu örüntüler ekonomik ve tek-

nolojik gelişmeyle bağlantılıdır. Bu iki varsayım, birlikte bazı örüntülerin görünmesinin diğerlerine nazaran daha muhtemel olduğunu ima eder ve ekonomik gelişme bundan dolayı tahmin edilebilir. Inglehart, Dünya Değerleri Sürveyi'ni analiz ederek, bu sürveyin aynasından iki temel değişim dalgasını ayırt eder; modern kayma ve postmodern kayma. Söz konusu sürvey, "Ekonomik kalkınma, kitle değerlerinde ve inanç sisteminde belirli değişikliklere yol açar" hipotezini test etmek için kullanılmıştır.

Inglehart, modern kaymayı, Weberci tezin biraz değiştirilmiş bir biçimiyle açıklamaktadır. Buna göre, modernleşmenin anahtarı dinsel yönelimli dünya görüşünden, devlet yönelimli dünya görüşüne geçmektedir. Modernleşme şu iki bileşeni içerir; sekülerleşme ve bürokratikleşme. Bu iki bileşeni de içeren aslı unsur rasyonelleşmedir.

Son yirmi beş yıl içerisinde dünya ölçeğinde yaşanan yeni gelişmeleri Inglehart, postmodern kayma olarak adlandırır. Postmodern kaymanın ekonomik temelleri, Kuzey Amerika, Doğu ve Güney Doğu Asya'daki ekonomik mucizeye dayanmaktadır. Gelişmiş sanayi toplumlarında ekonomi ve politik sistemler üzerinde kültürel geri beslemelerin etkisi artmıştır. Inglehart, postmodernleşmeyi modernleşmeden şu beş önemli ögeyle ayırt eder: (i) kıtlık değerlerinden güvenlik değerlerine kayma, (ii) etkileyciliğin azalması ve bürokratik otoritenin kabul edilebilirliği, (iii) Batı'nın bir model olarak reddi ve sosyalist alternatifin çöküşü, (iv) bireysel özgürlüğe ve duygusal deneyime verilen önemin artması ve bütün otorite türlerinin reddi, (v) bilimin, teknolojinin ve rasyonelliğinin prestijinin azalması.

Yine de bununla birlikte Inglehart, sekülerleşme ve bireyselleşme noktalarında modern ve post modern kayma arasında bir süreklilik ilişkisini tespit eder.

Inglehart'ın, Dünya Değerleri Sürveyi'ne temel teşkil eden verilerin elde edildiği kırk üç ülkeden biri de Türkiye'dir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye, geleneksel otorite ve kıtlık değerleri bölgesine daha yakın görünmektedir.

Değer Tanımlamaları

Değerlerin ele alınıp incelenmesinde kesin mantıksal tanımlar yerine, sıklıkla bir takım betimsel tanımlamalara gidildiği görülmektedir. Betimsel olarak tanımlandığında kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenir veya kişi ve/veya grup tarafından beğenilen her şeyin “değer”e sahip olduğu ileri sürülebilir (Fichter, 1990). Ancak bu tür tanımlamalar, kavram üzerinde bir takım çelişkilere ve karışıklıklara da neden olabilmektedir. Örneğin, toplumda önemli bir kurum olan siyaset, kendi başına bir sosyal değer midir? Yoksa siyasetin değeri, toplumda yerine getirdiği işlevlerin sosyal ihtiyaçları karşılama konusunda mı aranmalıdır? Elbette ki asıl nokta nesnenin (objenin) kendisine aktardığı/atfettiği önemliliktedir. Bu bağlamda da siyaset yalnızca sosyal bir değer olarak değerli olmakla kalmaz aynı zamanda kendisi de sosyal bir değer olur.

Değer, yalnızca bir inançtan, sübjektif bir yargıdan mı ibarettir, yoksa kişilerin inançlarının dışında objektif bir gerçekliği mi temsil etmektedir? Bu nokta da değer konusunu sosyologlar arasında tartışılır hâle getirmiştir. Çünkü sosyal değerlerin hiçbir gerçekliğe sahip olmadığı, değerlerin bireyin kişisel değerleriyle ilişkili olmaksızın incelenemeyeceği anlayışı bir çok sosyal bilimcide hâkim görüştür. Buna karşılık kişilerin değerleri yerine objelerin birer değeri olduğunu söyleyen Campbell (1964) ve Katz (1960) gibi sosyal bilimciler vardır. Bu görüşte olanların sayısı da giderek artmış ve günümüzde genel kabul görmeye başlamıştır.

Sosyal değerleri incelerken şu üç ögenin dikkate alınması gerekmektedir: (i) bizatihi bir değer olan nesnenin kendisi, (ii) nesnenin sosyal gereksinimleri karşılama kapasitesi, (iii) insanların bu nesneyi, tatmin vermesi ve tatmin verme kapasitesinden dolayı takdir etmesi (Fichter, 1990).

Bir toplumda bir davranış, zaman içinde davranışın normları veya çeşitli modelleri olarak görülebilir. Bu bağlamda da belli değerli nesnelere, hem sosyal değerlerdir hem de sosyal değerlerin ölçütleri olabilirler.

Değerler, sosyolojide, bireylere, gruplara, örüntülere, hedeflere ve sosyokültürel nesnelere verilen önem üzerindeki değerlendirmelere dayanan ölçütlere göre tanımlanabilmektedirler. Bu bağlamda örneğin değerlerin tanımlarından biri olarak şu zikredilebilir: Özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel bir standart sağlayan ve bir grubun üyelerinin güç-

l  duygusal bağlılıklarıyla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleridir (Theodorson & Theodorson, 1979: 455). Bu bakış açısına göre ele alındığında değerler, yalnızca bir grup üyesinin belli önermeleri kabul  olmayıp, aynı zamanda her bir üyenin sosyalleşme sürecinde içselleştirmekte olduğu kişisel bağlılıkları olarak da kabul edilmelidir. Çünkü değerler, sosyal normlar içinde daha özgül (specific) ve somut davranışın genelleştirilmiş standartlarını sağlarlar.

Gökçe de Hillmann'ın değer tanımını "toplumsal nitelikli, kültürel olarak reaktif, sosyal yapı ve bireyler itibarıyla farklı şekiller alan ve toplumlara göre farklılık arz eden oryantasyon standartları" şeklinde aktarır (Gökçe, 1994: 133-134).

Zaten değerleri doğaları nedeniyle, aynı değere sahip bireyler için bu değeri oluşturan özgül normlar üzerinde ortak anlamlandırma mümkün de olmayabilir. Ancak bu hiçbir zaman değerlerin, kişilerin davranışları üzerindeki yönlendirici etkisini ortadan kaldırmaz. Gerçekte de kişilerin sosyal yaşamındaki herhangi bir eylem tek bir değer standardına göre şekillenmez. Eylemleri belirleyen bir çok değer standardı vardır ve bu standartlar eylemin niteliğini belirlerler.

Değerler kendi başlarına bir bilişsel (cognitive) kategori teşkil etmezler, bunların başka sahalara ait değerlerle mutlaka ilişkili olmaları gerekir (Güngör, 1998: 77). Hatta, insanın sadece bir değer sahası içindeki davranışları değil, çeşitli değer sahalarındaki davranışları da tutarlı olmaktadır. Bu durum değerler arasındaki tutarlılığı ortaya koyar.

Değerler her zaman olmamakla birlikte, davranışta birer bağımsız değişken rolü oynarlar. Örneğin bir insanın resim sergilerini gezmesi, eğer prestij kazanmak gibi bir sosyal değer uğruna değilse, bize onun estetik değeri hakkında bilgi verir (Güngör, 1998: 71).

Fakat ne şekilde olursa olsun, değerler arasında bir uzlaşma vardır. Bir kimse demokrasiye çok değer veriyorsa, herhangi bir şekilde antidemokratik bir anlayışa aynı şekilde değer veremez. Bir adım daha öteye gidecek olursak; demokrasiye verdiği değerle birlikte farklılıklara değer vermesi de kaçınılmaz görünmektedir. Onun için artık değerli olan şey farklılıktır. Aksi bir durum o kişinin o değeri benimsememesinin bir göstergesi olarak değerlendirilir.

Durum böyle olduğu takdirde, ilk bakışta bu kimselerin zihinlerini kalın duvarlarla bölümlere ayırdıklarını ve her bir bölümdeki içeriğinin öbürüne karışmadığını düşünebiliriz. Nitekim psikoloji tarihinde hadisenin gerçekten böyle olduğunu düşünenlere rastlanır. Fakat insan zihninin bütünlüğü ve dinamik yapısı bu düşüncenin yanlışlığını gösterir. Gerçekte olan şudur; birey için birbiriyle tutarsız hatta tam zıt görünen değerler, o şahsın zihninde özel bir yorumla bağdaştırılmıştır (Güngör, 1998: 76).

*Ayrıca, değerlerin doğasının ne olduğu hakkındaki farklı tartışmalar da sosyolojik literatürde önemli bir yer teşkil etmektedir. Natüralist sosyologlar değerlerin ampirik bir içeriğe sahip olduğunu dolayısıyla saha araştırması konusu olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Natüralist sosyolog Perry, *General Theory of Value* (1926) ve *Realms of Value* (1954) adlı eserlerinde değerleri, insanların ilgileri, ilgi objeleri, ilgilerin cinsi, miktarı ve yoğunluğu çerçevesinde açıklayabileceğimizi söylemektedir. Bu durumda, herhangi bir şey ilgi konusu olduğu takdirde bir değer taşır ve aynı zamanda ona bir değer de atfedilir. Fakat bir şey yalnızca pozitif ilgi konusu olamaz, aynı zamanda negatif ilgi konusu da olabilir. Ayrıca bir şey aynı zaman dilimi içinde hem pozitif hem de negatif ilgilere konu olabilir, işte o zaman hangi ilgi ağır basarsa o şeyin değeri de ona göre belirlenmektedir. Ancak Perry'nin yaklaşımında eleştirilesi hususlar bulunmaktadır. Çünkü bu bakış açısına göre değerler, kültür içinde kalıplaşmış standartlar ya da başvuru kriteri olarak ele alınmamaktadır. Değerler, kişilerin ilgilerinin tatmini noktasına indirgenip, kişiden kişiye, ortamdaki ortama değişebilen sübjektif yargılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Değer konusunun bu yaklaşımla ele alınması sosyolojik bir araştırmaya kesinlikle imkân vermemektedir. Nitekim benzer eleştirilerde bulunan Pepper (1958) gerek insanda, gerek toplumda, seçici sistemlerin bulunduğunu, bunların her birinin bir takım davranış sistemlerini idare ettiğini ve normatif düzenlemeler getirdiğini ileri sürer. Ayrıca ona göre insanların ilgileri de birer seçici sistem olarak rol oynamaktadır. Bundan dolayı ona göre de değerler sosyolojik araştırma konusu olarak ele alınabilirler.*

Değerlerin Özellikleri ve Değer Çeşitleri

Toplumsal yapıyı oluşturan ekonomi, siyaset, aile, hukuk, eğitim, din gibi temel kurumların hepsi kendisine ait değerleri de içerir. Ancak nasıl bu kurumların işleyişini birbirinden bağımsız düşünemiyorsak, değerleri de birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Değerler, kişilerin bilişsel (cognitive) kurgulamalarının başlıca unsurlarıdır. Değerler arasında üst düzeyde bir ahengin oluşumu, kişinin çevreye uyumunun zorunlu şartlarından biridir. Bu yüzden bireylerin toplumsal uyumları ve davranışları arasında bir tutarlılık söz konusu olabilmektedir. Aksi takdirde bireyler aynı konuda sürekli farklı tutum geliştirip farklı davranışlar sergileyebilirlerdi.

Değerler ve Toplumsal Roller

Bir toplumda değerlerin ifade edildiği ve simgelendiği temel mekanizmalar ise kişinin üstlendiği toplumsal rollerdir. Kişiler rolü oluşturan davranış örüntülerini en çok önemli olandan en az önemli olana doğru bir süreklilik üzerinde değerlendirirler. Örneğin, bir lise öğrencisinin, öğrenci rolü içindeki davranışlarına ilişkin beklentilerinin hepsi aynı düzeyde olamaz. Onun için derslere devam edip sınavı geçme, bir sosyal aktiviteye katılmaktan çok daha değerlidir. Atfedilen değer, statülerini benimsemiş bütün bireylerde, rollerini yerine getirirken sürekli karşılaştıkları bir durumdur. Zaten bu rolün önemini ya da daha az önemli olduğunu da belirleyen yine o konudaki toplumsal değerlerin kendileridir.

Ayrıca, kişinin toplumdaki çoğul toplumsal rolleri de, değer açısından farklılık gösterir. Bu, kültürdeki başat kuruma ve ikinci derecede de bireyin yaş, cinsiyet ve benzeri özelliklerine bağlıdır. Örneğin, bir din adamının dinî rolünü, ekonomik, siyasal ve diğer rollerden daha yüksekte tutması beklenir. Başka bir deyişle toplum, rolleri sosyal değer dereceleri ile çepeçevre kuşatır. Bireyler de davranış örüntülerini bu değerlere göre saptamalıdır (Fichter, 1990). Bir din adamının yerine getirmek zorunda olduğu dinî görevlerinin önüne, ekonomik rol gibi başka roller geçerse, başat rolün yeterince benimsenmemesi ve o statüdeki kişinin toplum tarafından tartışılır olması

gündeme gelebilecektir. Hatta bir statüyü dolduran bireylerin tümü aynı öncelikle yaparsa, toplumun o statüyü dolduran bireylere yönelik değerlendirmeleri de önemli ölçüde değişecektir. Bu durum o statünün toplum gözünde değerinin düşmesine de yol açabilecektir.

Değerler bu açıdan bizim yaşamımızı derinden etkilerler. Onlar, her gün tecrübe ettiğimiz gerçekliğin önemli bir parçasıdır. Hayatımıza bir yapı ve bir yön verirler. Beşerî varoluşun anlamına katkıda bulunurlar. Onlar, bazı motivasyonları oluşturmada, nesnelere kavramada ve düşünmede bize yardımcı olurlar. Onlar hayatımızın her kademesinde ve eş, arkadaş, meslek ve grup tercihlerimizde iş başındadırlar. İyi hayat beklentimiz de değer-içeriklidir; ömür boyu sürecek bağlamlarımızı üretir ve hatta bizim nasıl ölmemiz gerektiğini bile söyleyebilir (Kilby, 1993). Vatani ya da idealleri için ölümü göze alan bir kişinin durumu bunun güzel bir örneğidir. Oysa “vatan sevgisi” ya da “ideal” sosyal bir motiftir. Beklenen ise fizyolojik motiflerin önceliğidir. Çünkü fizyolojik motifler yaşamı sağlayıcı niteliğe sahipken, sosyal motifler toplumsal yaşama uyumu sağlayıcı niteliktedir. Oysa örneğimizde de görüldüğü üzere güçlü sosyal motifler yine güçlü sosyal değerler sayesinde fizyolojik motiflerin önüne geçebilmektedir.

Değer Sınıflamaları

Sosyal değerler, toplumun tabakalaşma sistemine olduğu kadar davranış örüntülerine, sosyal rollere ve sosyal süreçlere de yakından bağlıdır. Değerler bu bağlamda üç bakış açısından sınıflandırılabilirler (Fichter, 1990: 148) –fakat daha önce de belirttiğimiz gibi aslında değerler her üçünde de birbirinden ayrıktır ve birbirleriyle çelişmezler–: (i) Değerler zorlayıcılık değerlerine göre sınıflandırılabilirler. Böylece değerler sosyal kişileri etkileme derecelerine göre düzenlenmiş olurlar. (ii) Sosyal değerler süreklilik gösteren ortaklaşa işlevler temelinde de düzenlenebilirler. (iii) Değerlerin en anlamlı sınıflandırılması, değerlerin kurumsal işlevlerine göre sınıflandırılmasıdır. Genellikle değerleri dinî, siyasal, ekonomik vs. açıdan ayırırız. Nitekim Allport ve Vernon (1931), çalışmalarında değerleri; bilimsel, ekonomik, siyasî, sosyal ve dinî olmak üzere kategorize etmişlerdir.

Benzer bir şekilde Güngör de (1998) değerleri altı grupta toplar: estetik, teorik (veya ilmî), iktisadî, siyasî, sosyal ve dinî değerler.

Değerler, ayrıca grup ölçekli değerler ve bireysel değerler olarak da tasnif edilebilir (Kilby, 1993). Buna göre grup ölçekli değerler grup yapısının bir parçasıdır. Grup içerisindeki kurallar ve normlar grubun değerlerini teşkil eder. Genel olarak paylaşılan değerler grup dinamiğinin özünü oluşturur ve grubun içsel bağlılığını kuvvetlendirir. Söz gelimi bir sporcu grubunun ya da bir bilim adamı grubunun farklı türden grup değerleri vardır. Sporcular için fair play önemli bir grup değeri olarak bilim adamları için özgür araştırma bu tür bir özellik arz eder. Grup ve toplum ölçekli değerler ve inançlar her birimizin beşerî var oluşu için bir temel sağlarlar. Onlar, bu düzeyde neyin gerçek, neyin iyi ve olması gereken olduğunu bize söylerler. Bu sayede bizler hayatı anlamlı kılmaya çalışırız ve hayatın gerçeklerini bunlara göre belirleme çabası içinde oluruz.

Ayrıca grup ve kültür ölçekli değer ve inançlar bize neyin önemli, neyin önemsiz olduğunu göstererek motivasyonel davranışlarımız için gereken motivasyonları üretirler. Grup değerleri ayrıca sürekliliğin ve güvenliğin de kaynağıdır. Kluckhohn (1951: 400) “Değerler niçin vardır?” diye sorar ve şu cevabı verir; “Çünkü toplumsal hayat onlar olmadan imkânsızdır. Toplumsal sistem grup amaçları ve değerleri olmaksızın işlemez.” Değerler toplumsal hayat için bir tatmin ölçütü sunarlar. “Bu açıdan değerler bireye toplumsal hayata katılımında bir güvenlik, anlamlılık, amaçlılık ve geleceğe yönelimlilik hissiyatı kazandırır” (Kilby, 1993: 59).

Değerlerin İşlevleri

- (i) *Değerlerin toplumsal yaşam içinde önemli özellikleri ve bu özelliklere bağlı olarak yerine getirdiği çeşitli işlevleri vardır.*
- (ii) *Değerlerin genel özelliklerini Gökçe (1994) şu şekilde sistematize eder:*
- (iii) *Sosyal değer, temel seçici oryantasyonun standardıdır. Yani bu bağlamda değer(ler) bilinçli ve amaçlı davranışın genel ölçütü-*

dür. Bu bakımdan değer, sosyal eylemde bulunan bir kişinin sosyal olarak kabullenebilen olgu ve istekleri için temel atıf noktası görevini görmektedir.

- (iv) Değer(ler), kültürel olarak şekillendirilmiştir ve aynı zamanda kültür üzerinde de yönlendirici olarak etki etmektedir. Bu bakımdan değerler, belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirginleşir. Bu açıdan değerler kültürün esasını oluşturmaktadır.*
- (v) Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani sosyalleşme sürecinde değerler kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısaca, kişinin şahsiyet yapısına entegre olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler kişinin şahsiyetinin bir parçası olarak görülmektedir.*
- (vi) Değerler, sosyal bir boyuta sahiptirler. Yani değerler hem zihinsel (arzu ve eylem boyutunu belirten) hem de hissî-duygusal yönü belirten ifadelerdir.*

Sosyal değerler belli sosyal sonuçlara yol açarlar. Bu sosyal sonuçlar literatürde sosyal değerlerin işlevleri olarak adlandırılmaktadır. Bu işlevleri Fichter de (1990) şu şekilde ifade etmektedir.

- (i) Değerler, kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılır. Tabakalaşma sistemini mümkün kılar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım eder.*
- (ii) Değerler, kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddî kültür nesnelere üzerinde odaklar. Bu değerli nesne, her zaman birey veya grup içinde en iyi olmayabilir. Fakat o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir.*
- (iii) Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarına, değerler tarafından işaret edilir. Sosyal olarak kabul edilebilir davranışın adeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.*

- (iv) Değerler, kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik ederler. İlgi yaratırlar, cesaret verirler. Böylelikle de kişilerde çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin bir takım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.
- (v) Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlâllerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolayca anlaşılabilmesini sağlar.
- (vi) Değerler, dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Sosyal bilimlerin aksiyonlarından biri de, grupların yüksek düzeyde bazı değerlerin paylaşılması amacıyla bulunduğudır. Kişiler aynı değeri güden kişilere doğru çekimlenirler. Ortak değerler sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.

Sosyal değerlerin işlevlerini göz önüne alarak “Değerler önemlidir, çünkü toplumda yaşayan kişiler önemlidir” gibi bir değerlendirmeye gitmek de konuyu basitleştirme olacaktır. Aslında sosyologlar için değerler, insanlığıyla bağlantılı olmasının dışında hiçbir anlama da sahip değildir. Çünkü sosyal bir varlık olarak kişi ve bu kişinin ortaya koyduğu davranış örüntüleri sosyolojik incelemenin başlangıç noktasıdır. Toplumsal davranış ve buna bağlı olarak oluşan toplumsal yapı bu noktada kendini hissettirir. Bireyin toplum içindeki sosyal statüsü, yani kişinin başkalarınınca değerlendirilmesi –ister kazanılma, ister atfedilme yoluyla olsun– dışarıdan gelir. Kişi bütün bunları kontrol edemez. Çünkü bunlar kişinin tümüyle kontrol edemeyeceği değer koşulları ve ortamlarıdır. O hâlde değerlerin kaynağı da kişinin dışındadır. Sözelimi sosyal saygınlık kişiye iyi bir aileye mensup olmasından dolayı gösterilir, kişinin kendinden dolayı değil. Çünkü iyi bir aileden gelmek toplumda yüksek bir değer ölçütüdür. Aynı biçimde kişinin sahip olduğu servetinin büyüklüğünden kaynaklanan yüksek değer de yine kişiye dışarıdan aktarılmıştır.

Öte yandan kişiye içkin olan sosyal değer kaynakları da vardır. Bunlar, değerlerin ikinci düzlemini oluştururlar. Bireyin insanlık onuru, bireye saygıyı gerektirir. Kişinin davranışlarıyla değerlendirilmesi, iyi hareketleri için övülmesi, kötü hareketleri için azarlanması da ki-

şinin toplumsal olarak değerlendirilmesinde bir temel oluşturur. Kişisel dokunulmazlık hakkı, insanlık gerçeğine dayandırılır. Bu dokunulmazlık, sorumluluk ve onur toplumdan kaynaklanmaz ve bireye dışarıdan aktarılmaz (Fichter, 1990).

Herhangi bir toplumda, değerlerin kişiler üzerinde bütünüleyici bir etkiye sahip olmalarına karşın, zaman zaman bu değerler bazı sosyal problemlerin kaynağını da oluşturabilmektedirler. Bu bağlamda da değerler sosyal çatışmanın kaynağını oluştururlar. Kuşak çatışmaları bunun en önemli örneğidir. “Neden bir toplumda kuşak çatışması yaşanır?” Böylesi bir soruya en basit ifadelendirmeye “kuşakların farklı değerleri benimsemesi” şeklinde cevap verilebilir.

Kişiler yüce değerlere, güçlü inançlara ve belirlenmiş ideallere sahip olmasalardı, bir toplumda hangi davranış kalıbının ölçülebileceğine ilişkin hiçbir norm da olmayacaktı. Örneğin, kişilere ve inançlara yönelik hiçbir yüce değer olmasaydı bunların çiğnenmesine ilişkin hiçbir yaptırım da olmayacaktı. Aynı biçimde, çocuk suçluluğu, kötü alışkanlık, ırkçılık, düşünce özgürlüğü vb. öğeler sosyal problemler olarak tanımlanamayacaktı. Tabii ki sosyal değerler mutlak değildirler. Her zaman kişilerin ulaşabileceklerinden daha yukarıdadırlar. Davranış ile değer arasındaki açıklık hiçbir zaman tümüyle kapanamaz. Aslında kişilerin her zaman başarabileceklerinden daha çoğunu istediklerini söylemek, her zaman sosyal problemlerin çıkacağını da söylemektir. Bu anlamda da sosyal değerler, sosyal problemlerin nedenidir.

Her toplumda en yüksek olduğu kabul edilen değer(ler) üzerine genel bir uzlaşma (konsensüs) vardır. Bu genel kabule rağmen birbirleriyle çatışan birçok değere de rastlamak mümkündür. Toplumdaki temel kurumlar arasında bunlar gözlemlenebilir. Sözgelimi, aile kurumunun toplumda kabul edilen değeri, eğitim kurumunun değeri ile uyumsuzsa ve onlar arasında zıtlıklar varsa veya eğitimsel rolde temsil edilen değerler evdeki rollerle uyumsuzsa bu kurumlar arasında ciddi çatışmalar çıkar. Bu çatışma, toplumdaki diğer kurumlar arasında da sıklıkla görülebilmektedir. Aslında bu durum her kurumun işlevlerini yeterince yerine getirememesine de yol açar ve bilindiği gibi bu işlevleri yerine getirecek kurumların ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin adalet kurumu toplumun sahip olduğu toplumsal vic-

danı rahatlatıcı kararlar almazsa, bu karar toplum vicdanını yaralar. Bazı durumlarda da bireysel bilinçler toplumsal bilinçlerin önüne geçerek kendi değer kalıpları içinde “linç girişimleri” ya da “mafya” tarzı oluşumlarla bu işlevi yerine getirme çabası içine girerler.

Toplum değerleri toplumsal kuralların (normların) eksiksiz (par excellence) örnekleridir. Aslında kişi, “Yerleşmiş bir kural olup da toplumsal bir değer ifade etmeyen bir kural bulunabilir mi?” sorusunu sorabilir. Bayrağın muzafferliği, bir elmasın değeri, konutun rahatlığı, özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve anayasanın kutsallığı toplumsal olarak yerleşmiş, her gün karşılaşılan değerlerdir. Bayrağa saygı gösterileceğinin, elmasların değerli, yuvanın tatlı, özel mülkiyetin dokunulmaz ve anayasanın kutsal olduğunun kanıtı kendileridir. Bu biçimde örnekleri görülen kurallara toplum değerleri denir. Toplumsal değerler de ölçütleşerek, grupta ortak ve herkesin erişebileceği bir konuma ulaştınca, grubun üyeleri olan bireylerin hoşuna gideni ve gitmeyeni, kinlerini ve seçimlerini, ortak olanı ölçütleştirirler ya da biçimlendirebilirler (Şerif, 1985).

Değer Çatışması

Üyelerinin davranış örüntüleri, gelenek ve kurallarla sıkı sıkıya kontrol altına alınmış bir çok toplumda, değer çatışmaları son derece nadir gözlenmektedir. Bu tür geleneksel toplumlara nazaran, bireylerin önemli ölçüde öz yönelimli olarak düşünüldüğü toplumlarda ise değer farklılıkları, değer çatışmaları ile birlikte yoğunlaşmaktadır. Günümüz toplumlarında bu tür çatışmaların yoğun olduğu bilinmektedir. Modern toplumlarda yaşanan değer çatışmalarına bir çok örnek verilebilir. Bu bağlamda Batı toplumlarındaki kürtaj tartışmaları anılabilir. Kürtaj ve doğum kontrol faaliyetleri etrafındaki tartışmada, iki farklı değer grubu tartışılır; bir tarafta insan hayatının değerini vurgulayan kürtaj karşıtları, diğer yanda kadının kendi bedenini ve hayatını kontrol etme hakkını savunan, kürtaj yanlıları. Çatışma iki temel değer arasındadır; insan hayatının değeri ve özgürlük.

Toplumsal değerler hiçbir zaman mutlaklık içermezler. Her zaman toplumsal değerler kişilerin ulaşabileceklerinden daha yukarıdadırlar. Davranış ile değer arasındaki açıklık tümüyle kapanmaz. Aslında kişilerin her zaman başarabileceklerinden daha çoğunu istediklerini söylemek,

her zaman toplumsal problemlerin çıkacağını da söylemektir. Bu anlamda ele alındığında toplumsal değerler toplumsal problemlerin sebebidirler. Bir toplumda kabul edilmiş olan en yüksek değerler arasında ne kadar güçlü fikir birliği sağlanmış olursa olsun, yine de bir diğeriyle çatışan pek çok değer bulunabilir. Değer çatışmaları daha çok çeşitli grup üyelerinin sadakatini sağlamaya çabaladıklarında ve etkilerini tüm toplumda hissettirmeye uğraştıklarında ortaya çıkar. Temel toplumsal problemlerin bir çoğu değer çatışması olarak görülür.

Bir toplumdaki değer değişimi, toplumsal varlık/kişilik üzerinde zorunlu bir etkiye sahiptir. Sanayileşmiş, kentleşmiş bir toplumda bazı kişiler tüm yaşamlarını izole bir grup içinde, aile değerleriyle çevrelenmiş olarak geçirebilirler. Diğer gruplarla temas ve iletişim toplumsal değer ve davranış normlarının karşıtlığını ortaya çıkarır. Kurumsal uyumsuzluk ve toplumsal problemlerin değer ifadesi, rol uyumsuzluğuna ve kişisel problemlerin değer ifadesine çevrilir. Uyumlu, kolay uyarılan kişiler bu güçlüğü yenmeyi genellikle başarırlar. Ama diğer kişiler için bu durum, acı verici bazı kişilik bozukluklarına yol açar (Fichter, 1990:151-152).

Başka bir değer çatışması türü, diğer motivasyonel pozisyonlarla zıtlık içindeki bir değeri içerir. Buna, dinî değerler ile ekonomik durumlar arasında yaşanan çatışma örnek verilebilir. Faiz yasağına karşın, enflasyonist etkilerden korunmak amacıyla parasını bankaya yatıran Müslümanlar bunun bir örneğidir.

Sosyal bilimler, değişmeyen (mutlak) değeri incelemezler. Bunlar daha çok felsefe, teoloji ve ahlâkın inceleme alanına girerler. Değişim tüm toplum ve kültürlerde en önemli özelliklerden birisidir. Değer sistemleri de toplumdan topluma, aynı toplumda zamandan zamana ve bölgeden bölgeye farklılık arz eder. Bu durum değerlerin değişebilirliğini ve esnekliğini gösterir.

Nihaî Değerler

Belli bir toplum ve zamanda ve gene belirli bir koşullar toplamı altında hangi değerler daha öncelikli ve önemli olduğu noktasında bir çatışmanın yaşanabileceği üzerinde yukarıda durulmuştu. Bunun yanı sıra toplumsal şartlar değiştiğinde, bu şartların değişimine bağlı olarak bir toplumdaki değerler hiyerarşisi de değişebilir. Bir kişi bel-

li bir toplumsal durumda önemseddiği ve diğer değerlere oranla öncelikli olarak kabul ettiği bir değeri, başka bir toplumsal durumda önemsemeyebilir ve göz ardı edebilir. Sözgelimi, anarşi dönemlerinde güvenliğe verilen önem artarken, böyle bir tehlikenin olmadığı bir dönemde kişi özgürlüğü öncelikli bir değer olarak görülebilir. Bu, aynı toplumda farklı zamanlardaki değerler arasındaki zorunlu göreceliğin vurgulanmasına olanak tanır. Ayrıca, eşzamanlı olarak var olan iki farklı toplumun aralarındaki kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıklardan dolayı farklı değer yargılarına sahip olacaklar öngörülebilir. Bu da değerlerin kültürel rölâtipliği konusuna işaret eder. Bu yüzdendir ki değerlerin içeriklerinin araştırılabilmesi onların göreceliliğinin ve yarı-sabit hâllerinin sürekli göz önünde bulundurulması ile mümkündür. Bu da değerlerin incelenmesindeki en önemli güçlüklerden biridir.

Değerlerin bu değişebilirliği yanında daha statik olan bir de “nihaî/sonul değerler” (bu kavramın, sosyal bilimciler tarafından evrensel değişebilirlik ve çeşitleri ışığında görelî veya “yarı-nihaî” anlamında kullanılıp formüle edildiği görülmektedir) vardır. Bu türden nihaî değerlerin sayıları azdır. Fakat toplumdaki işlevleri ve konumları dikkate alındığında son derece önemlidirler. Toplumu oluşturan bireyler, davranışlarını bu değerlere göre ayarlarlar. Nihaî toplumsal değerlere; aile yaşantısında şefkat, siyasal sistemde demokratik anlayış, dinde tek Tanrılılık ve adalet örnek gösterilebilir. Nihaî sosyal değerler aynı zamanda uygun davranış kalıplarıyla bağlantılı olarak, her toplumda bulunan en alt düzeydeki bir fikir birliğine işaret edebilir. Ayrıca hemen hemen tüm nihaî değerler evrensel nitelik de gösterirler. Çoğu toplumda bu türden değerlerdeki farklılık daha çok o değerlerin içeriği ya da uygulamasındadır. “Adalet” nihaî bir değerdir, fakat adaletin yerine getirilmesi bir toplumda “öç alma” şeklinde sağlanırken diğer bir toplumda “zararın tazmin edilmesi” şeklinde sağlanabilir. Sonuçta her iki toplumda da adalet yerine getirilmiş olmaktadır. Burada önemli olan, toplum vicdanda hakkın hak sahibine verilmesidir. Yine tüm toplumlarda cinayet, hırsızlık gibi davranışların yasaklanmış olduğunu görürüz. Bu durum bir toplumdaki insan birlik-teliklerinin sadece insanın kendi zekâsından ya da iradesinden kaynaklanmadığının, ayrıca en alt düzeyde bir toplumsal bilincin paylaşılma-ta olduğunun bir göstergesidir.

Sonuç

Günümüz sosyal bilim anlayışında değerler öznel yaklaşımların dışında, nesnel ölçütler içinde de ele alınıp incelenmektedir. Bilindiği gibi, toplumsal yapıyı oluşturan toplumsal kurumların tümü kendine ait değerler içermektedir. Ayrıca, bir toplumda değerlerin ifade ettiği temel işlevler, kişilerin sahip olduğu ve üslendiği toplumsal rollerin kendileridir. Bu roller de her toplumda var olan tabakalaşma sistemi ile toplumsal yapıyı oluşturan toplumsal süreçlerle ilgilidir. Hiçbir toplum düşünülemez ki, bu toplumda ideal düşünme ve davranma yolları, o toplumda kabul edilen, iyinin, kötünün, güzelin, çirkinin vb. belirlenmesi değerler tarafından oluşturulmamış olsun. Toplumsal varlık/kışi ve bu kişinin davranış örüntüleri sosyolojik incelemenin başlangıç noktasıdır. Bir toplumsal analizde, sadece makro düzeyde değişkenlere göre oluşturulan bir model, toplumsal kişilerin rasyonel tercihlerinin hangi sosyo-kültürel bağlamda ortaya konulduğunu görmemek anlamına gelebilmektedir. Çünkü bir toplumun analiz edilmesi, o toplumsal yapıdaki kurumların, süreçlerin, statü ve rollerin bilinmesi ile mümkün olabilecektir. Bu kurum, süreç, statü ve rollerin toplumu oluşturan sosyal aktörler tarafından adlandırılmaları da bilindiği gibi ancak değerler aracılığıyla olabilecektir. Bütün bunlar, o toplumun sahip olduğu değer yargılarının tespit edilmesiyle ve o değerleri anlayabilmekle mümkün olabilecektir.

Bu yazımızda, sosyolojik literatürde değerlerin nasıl bir bağlama sahip olduğunu tespit etmeye çalıştık. Kuşkusuz ana çerçeve aşağı yukarı burada çizdiğimizize yakın olmakla birlikte, değer kavramının kendisini ilgilendiren bütün bağlamları ve bu bağlamların son zamanlardaki çeşitlenmeleri üzerine bir çerçeve çizmiş olmadık. Nitekim burada Karl Marx'ın ve onun çizgisindeki bir sosyolojinin değerleri hangi bağlama oturttuğuna dair bir analize girişmedik. Kuşkusuz bu, Marx'ın değerlere ilişkin görüşünün, genellikle değer kavramının sosyolojik araştırmasını neredeyse imkânsız kılan bir ideolojik indirgemesine dayanıyor. Marx'a göre değerler üstyapısal bir alana ait olarak, ekonomik altyapının bir türevi olma vasfına sahiptirler. Diğer yandan yine Marx'ın analizlerinin daha ziyade ekonomik değer üzerinde odaklanmış olduğunu ve bilhassa kullanım/değeri ile mübadele değeri kavramları arasında kurduğu karşılıklarla, artı-değer kavramının tamamen emekle alâkalı bir bağlama

oturduğuna değinmeden geçmemekte fayda vardır. Ancak bu çalışma, Marx'ın, kuşkusuz daha fazla ilgiyi hak eden, bu yaklaşımlarına girişmeyi üstüne almadı. Bunun yerine daha ziyade yukarıda görüldüğü gibi değerleri sosyolojik bir perspektifte ele alıp inceledik. Ayrıca değerlerin mahiyeti ve değer çeşitleri konumuzun temelini teşkil etti.

Kaynakça

- Aktay, Y. (1999). *Türk dininin sosyolojik imkânı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Allport, G.W. & Vernon, P. E. (1931). *A Study of Values*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bendix, R. (1962). *Max Weber: An intellectual portrait*. New York: Anchor Books.
- Braithwaite, V. A., & Law, H. G. (1985). Structure of human values: Testing the adequacy of the Rokeach Value Survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49 (1), 250-263.
- Campbell, E. Q. (1964). The internalization of moral norms. *Sociometry*, 27 (4), 391-412.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar: Toplumbilimsel bir inceleme* (çev. Ö. Ozankaya). Ankara: İmge Yay. (*Le Suicide: Étude de sociologie*. Paris: Alcan. 1897).
- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji nedir?* (çev. N. Çelebi). Konya: Toplum Yay.
- Flanagan, S. C. (1979). Value change and partisan change in Japan: The silent revolution revisited. In *Comparative Politics*, 11, pp. 253-278.
- Flanagan, S. C. (1982). Changing values in advanced industrial societies. *Comparative Political Studies*, 15, pp. 403-444.
- Giddens, A. (1990). Pozitivizm ve eleştiricileri (çev. L. Köker). İçinde *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, T. Bottomore & R. Nisbet (ed.). (Türkçe ed. Mete Tunçay ve Aydın Uğur). Ankara: V Yay.
- Gökçe, O. (1994). Türk gençliğinin sosyal ve ahlâkî değerleri. *Ata Dergisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Inglehart, R. F. (1976). Changing values and attitudes toward military service among the American public. In *The Social Psychology of Military Service* (N. Goldman, & D. Segal; pp. 255-280) Beverly Hills: Sage.
- Inglehart, R. F. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. F. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. F. (January, 1982). Changing values in Japan and the West. *Comparative Political Studies*, 14 (4). 445-480.
- Inglehart, R. F., Barnes, S. H., Kaase, M., et al.) (1979). *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills: Sage.
- Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*. 24. pp. 163-204.
- Kilby, R. W. (1993). *The study of human values*. Lanham, MD: University Press of America.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and value orientation in the theory of action. In T. Parsons & E. A. Shields (Eds.). *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Landes, D. S. (1995). *Kapitalizmin Doğuşu* (çev: S. E. Gündüz). İstanbul: İnsan Yay.
- Özlem, D. (1998). Doğa bilimleri ve sosyal bilimler ayrımının dün ve bugünü üzerine. *Toplum ve Bilim*, 76. ss. 7-39.
- Özlem, D. (2002). Değerler sorusunda nesnelcilik/mutlakçılık ve öznelcilik/rölativizm tartışması üzerine. İçinde *Bilgi ve Değer: Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri* (Ed. Şahabettin Yalçın, ss. 282-312). Ankara: Vadi Yayınları.
- Pepper, S. C. (1958). *The sources of value*. Cambridge: University of California Press.
- Perry, R. B. (1926). *General theory of value*. Cambridge, Mass: University of California Press.
- Perry, R. B. (1954). *Realms of value*. Cambridge: Mass.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Rokeach, M. (1979). Some unresolved issues in theories of beliefs, attitudes and values. In H. E. Howe, Jr., & M. M. Page (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation* (Vol. 27). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Schroeder, R. (1991). *Max Weber ve kültür sosyolojisi*. (çev. M. Küçük). Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Schwartz, S. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In *Advances in experimental social psychology* (M.P. Zanna, Ed.; vol 25, pp. 1-65), San Diego: Academic Press.
- Schwartz, S. H. & Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (5), pp. 878-891.
- Schwartz, S., & Bilsky, W. (1987). Towards a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53 (3), p. 550-562.
- Şerif, M. (1985). *Sosyal kuralların psikolojisi* (çev: I. Sandıkçıoğlu). İstanbul: Alan Yay.
- Theodorson, G. A., & Theodorson, A. (1979). *A modern dictionary of sociology*. New York: Barnes & Noble.
- Weber, M. (1985). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Çev: Z. Aruoba). İstanbul: Hil Yay. (Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1904/1905).
- Williams, R. M. (1968). Values. İçinde *International Encyclopedia of the Social Sciences*, E. Sills (Ed.) New York: MacMillan.

The Sociological Relevance of Values

Citation/©– Özensel, E. (2003). The sociological relevance of values / Sosyolojik bir olgu olarak değer. Journal of Values Education (Turkey)/Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (3), 217-239.

Abstract– For a long time values have been neglected under the influence of a positivist perception understanding, as something that solely expresses an individual reality, and that is of a subjective nature. But recently in sociological literature values have been focused on. It is well-known that all social structures are composed of fundamental social institutions that involves several values. Furthermore, individuals cannot control the sources of social values that are external to them. If the individuals in a society do not own several ideals and beliefs, the constitution of norms also becomes impossible. Moreover, the values never constitute a cognitive category by themselves, since they are related to values in other spheres. For the most part, values fulfill the role of independent variable in personal behaviors. In the case of a person who helping the poor, for example such action may not be motivated just by a feeling of religious duty. The study of such a behavior can also give us a map of the functioning of the sets of values.

Key Words– Value, Social Value, Value Change, Value Conflict, Social Role.